Ideetje misschien...?

Renée Schreuder en Bregje Pel

Deze les gaat over vrouwen in de 17e en 18e eeuw. In je schoolboek kun je lezen over de Tachtigjarige Oorlog, de Gouden Eeuw, het bestuur in de Republiek en de kunst in die tijd.

De sociale verhoudingen in een maatschappij worden vaak bepaald door de beroepen die mensen uitoefenen.
In de Republiek in de 17e en 18e eeuw zijn zo de volgende sociale groepen te onderscheiden:
- **het patriciaat: regenten;**
- **de gegoede burgerij: rijke kooplieden, eigenaars van grote bedrijven en rijke boeren;**
- **de kleine burgerij: ambachtslieden, kleine handelaars, winkeliers en kleine boeren;**
- **het gewone volk, "het gemeen": werklieden in de nijverheid, landarbeiders, soldaten, matrozen en mensen zonder werk.**

Deze beroepen zijn allemaal mannenberoepen. Hoe kun je nu de sociale positie van vrouwen bepalen ? Veel (maar niet alle) getrouwde vrouwen oefenden geen beroep uit. Zij ontleenden hun status aan die van hun echtgenoot. Bij ongetrouwde vrouwen lag het moeilijker. Soms hadden ze een beroep. Dat kon een typisch vrouwenberoep zijn, maar het kon ook werk zijn dat als "mannenwerk" werd gezien. Ongehuwde vrouwen hadden ook vaak geen beroep (wel werk: ze zorgden bijvoorbeeld voor hun ouders of andere familieleden), hun sociale status was dan afhankelijk van die van hun vader.

Hieronder staan een aantal korte levensbeschrijvingen van vrouwen uit de 17e en 18e eeuw. Probeer van elk van hen de sociale positie te bepalen en bekijk of ze die aan hun vader, hun echtgenoot of aan zichzelf te danken hadden.

Zoek dus een antwoord op de volgende vragen (en gebruik hierbij ook je schoolboek):
1. **Welk beroep of bezigheid oefende de vrouw uit ?**
2. **In welke klasse hoorde ze dus thuis ?**
3. **Heeft ze zelf voor die bezigheden gekozen, of zijn die het gevolg van het beroep van haar man of vader ?**
   (NB: Soms kan het een kombinatie van beide zijn !)

JUDITH LEYSTER

1609 - 1660

Zelfprotret van Judith Leyster, ca. 1635

Wel eens gehoord van Gesina Terborch, Judith Leyster, Rachel Ruysch of Magdalena van der Passe?

In de Gouden Eeuw was de schilderkunst van de Republiek wereldberoemd. Iedereen kent de namen van Rembrandt, Frans Hals en Jan Steen. Maar in boeken over schilderkunst komen alleen namen van mannen voor. De enige uitzondering is Judith Leyster, zij wordt hier en daar wel genoemd.
Hoe komt het dat er zo weinig schilderessen bekend zijn? Waren ze er niet? Hadden ze geen talent? Kregen ze geen opleiding?

In de 17e eeuw was Anna Maria van Schurman degene die zei dat vrouwen net zo geschikt waren voor de studie van kunsten en wetenschappen als mannen, als ze maar een opleiding kregen. Talent moest ontplooid worden. Zij was echter een uitzondering. De meeste vaders vonden dat hun dochters geen opleiding hoefden te krijgen.

Judith Leyster was de enige vrouw die dezelfde opleiding heeft gehad als haar mannelijke collega's. Ze kwam niet uit een schildersmilieu. Haar vader was brouwer. Ze is in haar woonplaats Haarlem in de leer gegaan bij de bekende schilder Frans Hals. Aan het werk van Judith Leyster is te zien dat ze erg door hem beïnvloed is.
In 1633 werd ze opgenomen in het schildersgilde van Haarlem. In 1635 had ze drie mannelijke leerlingen. Ze

was toen 24 jaar oud. Een jaar later trouwde ze met Jan Miense Molenaer, net als zij een schilder van het dagelijks leven.
Judith Leyster schilderde veel kinderen, vrolijke drinkers en muzikanten, Molenaer wat grovere kroegtaferelen. Ze kregen drie kinderen.
Veel van Judiths werk is in de vorige eeuw toegeschreven aan Frans Hals; toen bleek dat zij de schilderes was, daalden de doeken in waarde !

GESINA TERBORCH

1631 - 1690

Gesina Terborch is in de kunstgeschiedenis niet terug te vinden. Zo zwierig als Judith Leyster het penseel hanteerde, zo stijf en onhandig schilderde Gesina Terborch. Zij kwam wel uit een familie van schilders. Haar vader, Gerard Terborch (1582-1662) en haar halfbroer Gerard Terborch (de jonge, 1617-1681) hebben allebei een opleiding tot schilder gevolgd. Gerard de jonge is schilder geworden, maar vader Terborch was licentiemeester (= een soort ontvanger van de belastingen). Hij besteedde wel veel tijd aan het geven van tekenles aan zijn zoons. Niet aan zijn dochters, want als meisjes zich kreatief wilden uiten konden ze volgens hem beter gaan borduren of schoonschrijven.
Gerard de jonge gaf Gesina wel tekenles.

Toen ze vijftien was begon Gesina aan een Materiboeck met schoonschriftteksten als lesmateriaal. Dit sierde ze op met liedjes en tekeningen. Op haar 21e begon ze aan een liederenboek met illustraties. Weer negen jaar later maakte ze een kunstboek. Daarin schreef ze dat dankzij de schilderkunst iemand na zijn dood kan blijven leven. Dit geldt ook voor haarzelf,want haar wat stijve, maar leuke prenten van het dagelijks leven van de familie Terborch zijn bewaard gebleven.
Toch kun je je afvragen wat er gebeurd zou zijn als Gesina dezelfde kansen gekregen had als haar broers.
De lofdichten waarin mannelijke bewonderaars beschrijven hoe knap haar kunst was "voor een vrouw" nam ze zonder schroom in haar kunstboek op.

AMALIA VAN SOLMS

1602 - 1675

Amalia van Solms is bekend geworden omdat ze de echtgenote was van Stadhouder Frederik Hendrik.
Het huwelijk vond plaats op aandrang van prins Maurits, die bang was dat zijn broer net als hij kinderloos zou blijven.
Amalia was voor haar trouwen een arme hofdame. Amalia en Frederik Hendrik kregen negen kinderen, van wie er vier op jonge leeftijd stierven.

Amalia was een ambitieuze vrouw. Ze bemoeide zich vaak met politiek, zowel de binnenlandse als de buitenlandse. Frederik Hendrik vroeg haar regelmatig om raad. Ze hielp hem om buiten het partijpolitieke gekrakeel in de Republiek te blijven door zelf regenten te ontvangen.
Ook in het buitenland had ze veel kontakten. Daardoor hielden vorsten rekening met haar, ook na de dood van Frederik Hendrik. En dat kwam ook omdat ze haar kinderen aan hooggeplaatste partners hielp. Zo trouwde Willem II met de oudste dochter van de Engelse koning Karel I en haar oudste dochter met de keurvorst van Brandenburg.

Binnen en buiten de Republiek wist ze zo het aanzien van het Huis van Oranje te vergroten. Dit ook door aan het hof een haast vorstelijke sfeer te scheppen. Samen met Frederik Hendrik liet ze een aantal paleizen bouwen en aan tafel werd altijd gouden servies gebruikt.

Na de dood van Frederik Hendrik bleef ze zich met de politiek bemoeien. Ze slaagde erin een grote rol te krijgen in de opvoeding van Willem III,haar kleinzoon, die in 1672 stadhouder werd en later zelfs koning van Engeland.

Amalia stierf in 1675.

ANNA MARIA VAN SCHUURMAN

1607 - 1678

Zo schilderde Gerard van Honthorst Anna Maria in haar atelier (1652).

In de 17e eeuw was voor de vrouw geen plaats in de wetenschap. Als je als vrouw werd opgenomen in de kringen van de intellectuelen was dat eerder omdat je mooi was of kunstzinnig dan om geleerdheid. Bovendien moest je uit een voornaam gezin komen.

Anna Maria van Schuurman vormde een uitzondering.Ze werd in 1607 in Keulen geboren in een rijke familie. Met haar ouders kwam ze in 1615 in Utrecht terecht, waarna haar ster begon te rijzen.
Haar eerste borduur- en kalligrafische werkjes vond men prachtig. Ze leerde vele talen vloeiend spreken. Maar ze wilde meer dan wat algemene ontwikkeling. Met hartstocht verdedigde ze de plaats van de vrouw in het akademisch leven van haar tijd. Het bezit van een geleerde vader als enige mogelijkheid om geleerdheid op te doen vond ze een te beperkte voorwaarde die vrouwen teveel benadeelde en te weinig kansen bood.
Ze wist door te dringen tot de colleges van Voetius, rector van de universiteit van Utrecht, die haar als symbool van vroomheid en geleerdheid vereerde. Geen wetenschap was haar te veel. Theologie, filosofie, politiek, geschiedenis en aardrijkskunde, meetkunde, natuurkunde en sterrenkunde. Ook de geneeskunde had haar belangstelling, mede door haar broer Johan Godschalck die geneeskunde had gestudeerd.
Ze heeft haar broer zijn leven lang verzorgd. Ze is nooit getrouwd.

In 1636 verscheen van haar hand een Feestzang ter gelegenheid van de inwijding van de Utrechtse universiteit. Haar naam was gevestigd.
Ze had vaak kontakt met Jacob Cats en met de arts Johan van Beverwijck, die allebei werken aan haar hebben opgedragen.
Met Anna Maria van Schuurman in gedachten schreef van Beverwijck het boek *Van de Uitnementheyt des Vrouwelicken Geslachts*, waarin hij zijn vakgenoten ervan probeerde te overtuigen dat vrouwen geen onvolmaakte mannen of een misslag van de natuur waren.
Veel mensen in de 17e eeuw hadden erg kleinerende ideeën over de intellectuele vermogens van vrouwen.
Anna Maria schreef zelf een boekje over de geschiktheid van vrouwen voor het beoefenen van de wetenschap.
Ze voerde uitgebreide correspondenties met grote geleerden van haar tijd over de meest uiteenlopende zaken, vooral op wetenschappelijk terrein.

Na 1650 werd het rustiger rond haar persoon. Het huishouden nam steeds meer van haar tijd in beslag: ze verzorgde naast haar broer nu ook twee bejaarde tantes, die ziekelijk en blind waren. Ze trok zich steeds meer terug uit het openbare leven.
Uiteindelijk sloot ze zich aan bij de sekte van de Franse predikant Jean de Labadie en nam afstand van al het aardse.

Anna Maria stierf op 4 mei 1678. Ze was een vroege wegbereidster voor de vrouw in de wetenschap en een der eersten die door geleerden als volwaardige vrouwelijke gesprekspartner werd beschouwd.

CATHARINA SCHRADER

1655 - 1746

Catharina Schrader was vroedvrouw in Friesland tussen 1692 en 1745.
Haar man stierf toen ze 36 jaar oud was en hij liet haar achter met 6 kinderen. Uit financiële noodzaak oefende ze haar beroep uit.

Vroedvrouwen stonden niet in erg hoog aanzien in die tijd. Ze kwamen meestal uit de lagere klassen. Catharina blonk echter uit in haar vak. Haar man was chirurgijn geweest en ze had hem altijd bij zijn werk geholpen.
Ze hield een dagboek bij van haar verloskundige praktijk zodat we nu veel weten over het werk van een vroedvrouw in de 18e eeuw.
Ze hielp tot haar 88ste levensjaar bij meer dan 3000 bevallingen. Haar klanten kwamen uit alle milieu's, ook de elite deed een beroep op haar. Van het geld dat ze verdiende kon ze een redelijk bestaan opbouwen voor haarzelf en haar kinderen. In 1713 hertrouwde ze met een goudsmid die ook burgemeester van Dokkum was.Tijdens het huwelijk stopte ze vrijwel met haar praktijk, maar na de dood van haar tweede man in 1722 zette ze haar werk voort.

In haar dagboek hield ze alles bij. Moeilijke bevallingen, bijvoorbeeld bij stuitliggingen, geboorteafwijkingen of doodgeborenen, beschreef ze, maar ook de minder gecompliceerde.
Bij moeilijke geboortes werd meestal een mannelijke chirurgijn gehaald. Maar Catharina wist vaak situaties die door de chirurgijn als hopeloos werden gezien tot een goed einde te brengen.

Bij haar werk moest ze opboksen tegen allerlei soorten bijgeloof, zoals het veelvuldig gebruik van alcohol door aanstaande moeders tijdens de bevalling. Men dacht dat de weeën dan sneller zouden komen.
Ze schreef wel medicijnen voor, maar haar belangrijkste hulpmiddelen waren haar soepele en sterke handen. Ze schijnt niet veel vertrouwen te hebben gehad in het toen vrij nieuwe instrument de verlostang. Ze gebruikte liever haar handen.

Ze was een heel vrome vrouw, waardoor ze vrouwen die ongehuwd moeder werden soms veroordeelde. Maar meestal komt ze uit het dagboek naar voren als een doortastende en meelevende vrouw, die haar patiënten deskundig behandelde.

SUSANNE HUYGENS

1637 - 1725

Als klein meisje kreeg Susanne Huygens een kistje kado van Amalia van Solms.
Dat de familie Huygens aan het hof van de stadhouder kwam, kwam doordat Susanne's vader, Constantijn Huygens, secretaris van Frederik Hendrik was. Dat hield in dat hij meeging op veldtochten en dus vaak van huis was zolang de 80-jarige oorlog duurde.
Susanne werd opgevoed door een nicht van haar vader. Haar moeder was een paar weken na haar geboorte overleden.(In het stukje over de vroedvrouw Catharina Schrader kon je lezen dat een bevalling in de 17e eeuw een riskante zaak was voor moeder en kind.)

Susanne's vader was een universeel mens. In die tijd streefden intellectuelen ernaar zich op zo veel mogelijk terreinen te ontwikkelen. Constantijn was naast zijn werk voor de stadhouder aktief als componist, wegenbouwkundige, bouwkundige en dichter. Over de dood van zijn vrouw, Suzanne van Baerle, heeft hij een beroemd gedicht geschreven: '*Op de doot van Sterre*'.

Susanne Huygens, 2 jaar oud.

De familie Huygens woonde in Den Haag, het centrum van politiek en hofleven. In Voorburg heeft Huygens een buitenhuis gebouwd, dat tegenwoordig een Huygens museum is.
Een Huygens museum ? Ja, want de familie is heel beroemd geworden. Vader Constantijn, zelf een geleerd mens, gaf zijn zoons een goede opvoeding. Zij leerden frans, grieks, latijn, wiskunde. Ze kregen ook les in zingen, dansen,vioolspelen en paardrijden. Maar hoewel haar vader bevriend was met Anna Maria van Schurman, vond hij het voor zijn dochter Susanne niet nodig dat zij meer dan wat frans en muziek leerde. Voor een meisje was het voldoende om aardig en niet al te dom te zijn.

Susanne trouwde met haar neef Filips Doublet en kreeg drie kinderen. Haar broer Constantijn volgde zijn vader op als secretaris van de prins van Oranje. Haar broer Christiaan werd een briljant natuurkundige. Hij vond onder andere het slingeruurwerk uit.
Van Susanne is in het Huygens museum alleen haar pop te zien!

Tenslotte

Het blijkt dat de meeste vrouwen die bekend zijn geworden uit de (gegoede of kleine) burgerij komen, of uit het patriciaat. Ze hadden, zij het beperkt, toegang tot opleidingen.
Uit het "gemeen" hebben we geen vrouw kunnen vinden die bekend is geworden door haar eigen prestaties, maar wel een die beroemd werd omdat ze de huishoudster is geweest van een schilder: Hendrikje Stoffels.
Na de dood van Saskia, de vrouw van Rembrandt, heeft ze vele jaren met hem samengewoond. Rembrandt heeft haar meerdere malen als model gebruikt in zijn schilderijen.

Zij staat ook model voor de vele vrouwen uit de lagere klassen van wie we weinig afweten. Veel beroemde mannen waren getrouwd en hadden dochters, maar van hen is nauwelijks iets bekend. Van Hendrikje weten we tenminste nog hoe ze er uit heeft gezien !

Literatuur

H. Theunissen, *Wie was je opa's opa, opa*? (Amsterdam 1990)
H. Lodewick e.a., *Ik probeer mijn pen* (Amsterdam 1979)
G. Greer, *Vrouwenwerk, wedloop vol hindernissen* (1980)
S. Schama, *Overvloed en onbehagen* (Amsterdam 1988)
J. Tamse e.a, *Vrouwen in het landsbestuur* (Den Haag 1982)
M. van Lieburg, 'Anna Maria van Schurman en de geneeskunde', in: *Spiegel Historiael* 10e jg. nr 7/8
H. Dupuis e.a., *Kind onder het hart* (Amsterdam 1987)
N. Japikse, *Prins Willem III, de stadhouder-koning* (Amsterdam 1930)
Rijksmuseum Kunstkrant, 3 dec. 1988
Syllabus studiedag Anna Maria van Schurman, 7 dec. 1990

EEN KIND OP BESTELLING ... ?

100 jaar vrouwenleven

Tentoonstelling in het Utrechts Universiteitsmuseum
22 maart - 2 september 1991

In het Utrechts Universiteitsmuseum laat de tentoonstelling "een kind op bestelling ... ?" zien hoe het leven van de vrouw in de afgelopen 100 jaar is veranderd. Omstreeks 1900 vond 'iedereen' het nog vanzelf–sprekend dat een vrouw trouwde en kinderen kreeg. Als zij koos voor een ander leven zou er wel een steekje aan haar loszitten. Dat werd anders, vooral sinds de jaren zestig. De medische wetenschap, ontkerkelijking, het feminisme en dergelijke brachten veel keuzemogelijkheden.

De tentoonstelling biedt een kijkje in het dagboek van een jonge vrouw. Zij verbaast zich over de seksuele voorlichting in vroeger dagen. Zij vergelijkt haar zwangerschap en bevalling met de verhalen van haar moeder en grootmoeder. De bezoeker kan met eigen ogen zien hoe de medische wetenschap vooruitgegaan is. Men hoort het hart van een ongeboren kindje kloppen. Medische wonderen zoals in-vitro-fertilisatie en echografie worden uit de doeken gedaan. En onafwendbaar doemt de vraag op naar de grenzen van de "voortplantingswetenschap".
Een eeuw geleden stuurde de Neo-Malthusiaanse Bond (NMB) aan gehuwden die daar om vroegen een voorlichtingsbrochure: het 'middelenboekje'. Als voorbehoedmiddel werd het pessarium aanbevolen. In onze ogen zo onschuldig als wat, maar toen regende het felle protesten, vooral in kerkelijke kring. De NMB bevorderde onkuisheid, hoererij en abortus! De mensen zouden voortaan alleen de lusten en niet de lasten van de seksualiteit willen. Op die manier werd seks iets om van te genieten terwijl het alleen om voortplanting mocht gaan.
Toen in de jaren zestig 'de pil' op de markt verscheen, klonken even verontruste geluiden. En nog steeds is de seksuele moraal een boeiend onderwerp voor sombere gesprekken.
Vooral de ontwikkelingen op medisch gebied brachten ongekende vrijheden. Over de vraag of die allemaal wel zo wenselijk zijn, verschillen de meningen. Intussen blijkt dagelijks dat ze niet meer zijn weg te denken. De moderne vrouw kiest haar eigen weg in het leven. Zij maakt zelf wel uit of zij wil trouwen en kinderen krijgen. Als tijdens de zwangerschap blijkt dat het kindje ernstige afwijkingen heeft, is voor velen abortus een verdrietige oplossing. Wordt dat op den duur ook zo als het een jongetje is terwijl men naar een meisje verlangt?

Het Utrechts Universiteitsmuseum, Biltstraat 166, Utrecht; tel. 030 - 731305.
Geopend op werkdagen van 10.00 tot 17.00 uur, op zondag van 13.00 tot 17.00 uur. Gesloten op zaterdag en feestdagen.
Bereikbaar van station NS met bus 4 en 11. De toegang is gratis.